

Зависимости между политическа и икономическа власт в България (концептуални ориентири за дебат)

Ивка Цакова*

Резюме: Статията се базира на ключов доклад, произнесен на Студентска кръгла маса: „От какви знания за политиката се нуждаят студенти от икономически специалности в УНСС?“ (№ НИД НП - 11/2014). Основната цел е да представи на студентите концептуални ориентири за дискусия по проблема за пресечните точки и взаимните зависимости между политическата и икономическата власт в съвременна България. Съдържанието на доклада е структурирано в три части. В първата се изясняват основни понятия: власт, политика, капитализъм, демокрация (западна, либерална представителна демокрация), политическа, икономическа и медийна власт. Втората част проследява отношенията между представителна демокрация и пазарен капитализъм от средата на XX век до днес – началото на XXI век, като тези отношения преминават през два етапа, условно обозначени като „политизация на икономиката“ и „икономизация на политиката“. Третата част е посветена на българския преход към либерална демокрация и капиталистическа пазарна икономика след 1989 г. Открити са особеностите на българския капитализъм и българската демокрация през призмата на такива фундаментални ценности като

* Ивка Цакова е доктор по политология, доцент в катедра „Политология“ на УНСС, e-mail: ivkatsakova@hotmail.com

свобода и равенство. Предложени са ориентири за дебат върху актуални въпроси от политическия и обществен дневен ред в нашата страна като: криза на партийно-политическото представителство, на демокрацията, дефекти във функционирането на пазарната икономика, симптоми за олигархизация на политиката, популизъм и др.

Ключови думи: власт, политика, демокрация, капитализъм, български преход.

JEL: P16.

Преди да разгледам проблема за пресечните точки и зависимости между икономическата и политическата власт в съвременна България, ще изясня някои основни понятия, които очертават концептуална рамка и дават ориентир за размишления и дебат по темата. Става дума за понятия като: власт, политика, демокрация, капитализъм и др.

1. Изясняване на основни понятия

Властта е сложна и многозначна категория. Има множество дефиниции за нея, различни видове власт, различни измерения на властта в различните обществени сфери – икономика, политика, култура. Има власт в семейството, в университета, във всяка общност, фирма, организация, изразяваща се в асиметрични отношения - отношения на господство и подчинение. Според една общоприемлива дефиниция, принадлежаща

на Макс Вебер, властта е „възможност за налагане на нечия воля върху поведението на други индивиди“. Има политическа, икономическа и социална власт. Напоследък особено упорито се говори за „медийна власт“. Джон Кенет Гълбрайт в книгата си „Анатомия на властта“ разграничава принуждаваща, компенсаторна и условна власт, а „Властовата триада“ на Алвин Тофлър в „Трусоевете на властта“ съдържа съставките: сила, богатство и знание.

Дори само от този много кратък преглед на идеите на тези авторитетни учени става ясно, че освен държавната легитимна принуда (главно чрез закона), властта има и икономическо измерение, изразяващо се в компенсации във вид на материални облаги, пари и пр. С други думи, политическата власт на държавата се упражнява успоредно с икономическата власт на парите и капитала, като между тях съществуват различни зависимости в различни исторически периоди. За тези зависимости между икономическа и политическа власт ще става дума в настоящата статия.

За по-голяма конкретизация ще представим по три работни определения за власт и политика, за да можем в последствие да търсим пресечни точки и взаимни зависимости между икономическото и политическото.

Ако разгледаме трите лица на **властта** (Неууд, 2007, р. 11), ще видим, че в тях се пресичат икономически и политически измерения. Първото лице е свързано с *вземане на решения* (decision-making). Тези решения са във вид на закони и други административни актове, които всъщност засягат политически, икономически и социални въпроси. Второто лице на властта намира израз в *определяне на дневен ред* (agenda-setting) – извеждане на приоритети, включване и изключване на проблеми, по които ще се вземат решения (законодателни и административни). Тези приоритети запълват седмична, месечна, годишна и пр. програма за работа на парламент, правителство и др., а най-важните

проблеми засягат икономическото и социалното битие на хората – проблеми, свързани с икономическия растеж, равнището на доходите и пр. Третият начин, по който изглежда властта, е обвързан с *контрол върху мисленето на хората* (thought control). Това е т.нар. „мека власт“, имаща за цел формиране на съответно обществено мнение – главно в/чрез медиите за легитимирани взетите решения. А медиите са както държавни (обществени), така и частни с всички прозрителности от това последствие.

Политиката може да се дефинира поне по три начина (Неууд, 2007, р. 5-10): а) политиката като *„изкуство на управление“* по думите на Бисмарк (the art of government), където акцентът се поставя върху държавното управление; б) политиката като *публична дейност*, засягаща обществените дела (politics as public affairs) – с акцент върху разграничението между държава и гражданско общество, публична и частна сфера; общо благо и частни блага и в) политиката като *власт и разпределение на ресурси* (politics as power and distribution of resources). Тези ресурси освен собствено политически (статусни позиции, длъжности, постове), са и икономически – пари, доходи и пр.

От всичко казано става ясно, че властта има политически, икономически и социални измерения, а политиката пронизва всички сфери на обществото. Говорим за различни политики (policies): икономически, социални, данъчни, културни и др.

Такава е природата на всяка власт, на всяка политика – в различни времена и епохи. Но от Модерната епоха (епохата на модерните национални държави след буржоазните революции) до днес всички народи, държави и граждани са изразявали и изразяват своя стремеж към демокрация – в една или друга форма. Дълги и продължителни са борбите за различни права и свободи на граждани (поданици) в условията на капитализма. Модерната епоха (за разлика от Средновековието) е епоха на капитализъм.

Социално развитие

Като казвам буржоазни революции, имам предвид Американската революция от 1775 г., Френската революция 1789 г., Германската революция 1848 г. и др., които дават старт на капитализма (в Англия този старт е век по-рано).

За да разберем зависимостите между политическа и икономическа власт, се налага да изясним още две основни понятия – „капитализъм“ и „демокрация“. Това отново са полисемантични понятия – много и различни са видовете капитализъм и демокрация в съответен конкретно-исторически, географски и пр. контекст, разнообразни са интерпретациите за тях. Ще направя опит за тяхното изясняване.

Капитализмът е най-общо начин на организация на производството на пазарен принцип, където основен мотив е стремежът към печалба. Като икономическа система, капитализмът е форма на организация, чрез която се произвеждат, разпределят и обменят стоки и услуги на пазара. Капитализмът е и обществена система, при която средствата за производство са предимно частна собственост, а трудът, стоките, услугите и капиталът се търкуват на пазара. Разбирането за капитализма като културна система (Д. Бел) се базира върху факта, че разменните отношения на покупко-продажба пронизват цялото общество, всички човешки дейности (Цакова, 2012, с. 182-183). Освен това, капитализмът може да се третира и като „политически строй“ (Хайлбронър, 1997, с. 41-47), в смисъл, че процесът на нарастване на капитала има политически последици, произтичащи от „класови борби“, причинени от начина на неговото разпределение. При капитализма е налице следната закономерност – с нарастването на материалното благополучие се увеличава и социалната мизерия, той поражда едновременно и богатство, и бедност.

Организиращ принцип на капитализма е пазарът, който има както предимства (повишава ефективността, осигурява иконо-

мически растеж чрез дисциплина и мотивираност от печалбата; стимулира иновациите; позволява на производителите и потребителите да преследват собствените си интереси при осигурена свобода на избор), така и недостатъци (поражда ежедневна несигурност; материално неравенство и бедност; стимулира алчност и егоизъм у хората, игнорирайки по-широки обществени цели, заплашва с нестабилност поради периодични икономически кризи).

От казаното по-горе прозира връзката между държава и пазар, власт и собственост, икономика и политика, което дава основание на редица изследователи да разглеждат капитализма като политико-икономическа система. Това е така, защото капиталистическата пазарна икономика, пазарният капитализъм, капиталистите имат нужда от държава, която да осигурява върховенство на закона – най-малко, защото законът гарантира частната собственост, изпълнение на договорите и пр. От различните обвързаности на държава и пазар се извеждат и различни капитализми по света (Неуууд, 2007, р. 185-189), а именно: а) предприемачески, либерален капитализъм (в САЩ и Великобритания), социален капитализъм (в континентална Европа) и колективен капитализъм (в Азия).

Четири са основните характеристики на капитализма, според проф. В. Проданов: 1) *Доминиране на частната собственост върху средствата за производство*, които се използват като капитал. Същностен за капитализма е стремежът за натрупване на капитал, като понятието за капитал непрекъснато разширява своите граници – нарастват количеството обекти, дейности и човешки характеристики, които могат да се натрупват, формират, изменят и използват с цел печалба (третират се като различни форми на капитал); 2) *Съществува свободен пазар на стоки и услуги*, цената на които се определя от търсенето и предлагането, което предполага конкуренция между отдел-

ните капиталисти. На всеки следващ етап от своето развитие капитализмът увеличава сферите, които са предмет на пазарна размяна, докато се стигне до днешния глобализиран неолиберален капитализъм, при който всички сфери на обществения живот – вкл. политика, култура, морал, религия – са подчинени в една или друга степен на пазарната логика; 3) Съществува *свободен пазар на наеман труд*, който се продава според търсенето и предлагането му като стока (днес този пазар е глобализиран); 4) Основен мотив и цел на функционирането на системата на капитализма е *печалбата*, а другите мотиви и цели в различна степен са подчинени на нея (Проданов, 2012, с. 211-212).

Политиката при капитализма може да се свързва с просветена монархия, републиканизъм, авторитария (на един диктатор или група, клика) или демокрация (управление в полза на мнозинството). Понятието за демокрация в западния свят става популярно след появата на знаменитата книга на Алексис дьо Токвил „Демокрацията в Америка“ (1835), като с него се обозначава определена форма на равенство („равенство в условията“), твърде различно с френската аристократична традиция. През целия XIX век разбирането за демокрация не е включвало многопартийна система и респ. партийно представителство. Дълго време ще мине, докато либерализмът на Джон Лок с формулираните от него права (право на живот, на свобода и на собственост) се обвърже с разбирането за демокрация. Либералната многопартийна представителна демокрация възниква едва през XX век, когато цялото възрастна население в европейските държави и САЩ получава право на глас.

Днес, когато говорим за **либерална, представителна демокрация**, разбираме най-общо утвърдени и общоприети ценности, норми и процедури като: върховенство на закона (правова държава), многопартийна система, всеобщо изборително право, отговорно сменяемо правителство, разделение на трите власти (законодателна, изпълни-

телна и съдебна), право на мнозинството при вземане на решения, гарантирани права на малцинството (правото на опозиция), свобода на словото, на мисълта, на сдружаването на гражданите, както и цяло ветрило от конституционно гарантирани човешки права – политически, граждански, социално-икономически, културни. Всички те са се установявали в различни страни и региони постепенно, в резултат на организирани усилия (борби, движения) на гражданите. Известна е тезата на Франсис Фукуяма за „*края на историята*“, формулирана след приключване на т.нар. „Студена война“, 90-те г. на XX век, според която либералната, плуралистична, представителна демокрация и пазарният капитализъм се възприемат като безалтернативни, като еталон или най-доброто, което е измислило човечеството като модел за икономическо и политическо развитие. Днес, обаче, в началото на XXI век самият Фукуяма ревизира тази своя теза и заговори за „*бъдеще на историята*“ с отворен финал, за което ще стане дума по-долу.

Днешният неолиберален глобален капитализъм работи срещу либералната представителна демокрация чрез размиване на границите между публично и частно и създаване на възможности при определени обстоятелства да се дава приоритет на частното пред публичното. Егоистични частни интереси, ориентирани към печалба, трябва да се обуздават чрез закона в една правова държава, за да се постигне синхрон между преследващите печалба икономически играчи и интересите на мнозинството от гражданите в една политическа общност.

При всички случаи, взаимните зависимости между политика и икономика, между държава и пазар, между демокрация и капитализъм са очевидни и конкретно исторически обусловени. Казано с други думи, *политиката в демократични условия зависи от типа капитализъм*. Между политическата и икономическата власт, между представителната демокрация и пазарния капитализъм може да

е налице *синхрон*, но също така и *напрежение*. Това се дължи на *двете различни логики* – *демократичната*, в основата на която е политическото равенство („един човек – един глас“), и *пазарната* логика, в основата на която стои свободата (най-вече икономическата свобода). Именно тези две логики и двете фундаментални ценности – равенство и свобода – се намират в напрежение помежду си, което може да бъде гравитно или деструктивно, както ще видим по-нататък.

Тук само ще вметна, че и преходът в България след 1989 г. неслучайно бе определен като *преход към демокрация и пазарна икономика* едновременно. А след 25 г. от началото на промените мнозина намират дефекти както в демокрацията (поради кризата на партийно идеологическото представителство), така и в пазара, който не се оказва поле за свободна и честна конкуренция, а се деформира, примерно, от едни или други монополи. За да обясним и разберем какво се случи у нас през последния четвърт век, ще разгледаме зависимостите между политика и икономика (респ. политическа и икономическа власт), между либерална демокрация и капитализъм от средата на ХХ век до днес в Европа и САЩ.

Отново уточнявам, че когато говоря за **политическа власт**, имам предвид основно легитимната власт на държавни и наддържавни институции, власт на закона, (рационално-легална власт, Вебер), на общоприети и общозадължителни правни норми – национални, европейски, глобални. Когато говоря за **икономическа власт**, имам предвид „власт на капитала“, корпоративна власт, „власт на парите“ (или на хората с много пари), която следва да бъде политически и граждански контролирана. Тук се налага да поясня какво ще разбирам под **„мегуйна власт“**, но понеже тя е малко встрани от нашия основен фокус, само ще приведа размишленията на известен австралийски социален психолог Алекс Кери (Alex Carey), който сполучливо се вписва в нашата тема.

Според него, ХХ век може да се характеризира с три развития (тенденции) с огромна политическа тежест: а) ръст на демокрацията; б) ръст на корпоративната власт и в) ръст на корпоративната пропаганда като средство за подкрепа на корпоративната власт срещу демокрацията (Global Research, 2010). През настоящия ХХI век действията по защита на демокрацията от опасното разгръщане на плутократия (власт на богатите) и олигархия (власт на малцина свърхбогати) са от събоносно значение за бъдещето на човечеството в глобалната епоха.

2. Отношения между представителна демокрация и пазарен капитализъм от средата на ХХ век до днес – началото на ХХI век

Тези отношения преминават най-общо през два етапа:

Първият, условно ще нарека, период на **политизация на икономиката** (или господство на политиката над икономиката) или „опитомяване на капитализма“ чрез инструментите на социалната държава, „държавата на благодеянието“ (welfare state, welfare society). Това е времето след Втората световна война – до 1970-те години на ХХ в., когато *представителната демокрация доминира над пазарния капитализъм* и това се отразява във факта, че „западните системи“ започват да се определят главно с демократичната си характеристика. Говори се за парламентарна и президентска демокрация, за скандинавски социалдемокрации или християндемокрации. Демократичното начало е водещо, което се изразява в принципа на мнозинството и на политическото равенство (един човек – един глас). Това е период на възход на „мажоритарната, електорална демокрация“, на представителната демокрация, период на силни и влиятелни парламенти, респ. на силни и влиятелни леви и десни партии, обединени около идеята за социална

пазарна икономика (social market economy). Тази идея, Впрочем, е измислена и въведена в действие не от левицари, а от консерватори като Лудвиг Ерхарт и др.

Вторият етап ще нарека период на **икономизация на политиката** (или господство на пазарния капитализъм над представителната демокрация), който стартира между 1970-1980-те години в лицето на „тачъристката политика“ и „рейганомиката“ и продължава до днес. Акцентът вече е поставен върху свободния от държавна намеса капиталистически пазар (free market economy). Това е времето, когато в западните системи доминира либералното начало (свободата на индивида, най-вече икономическата свобода) пред демократичното начало (и принципа на политическото равенство). Оттогава стартира и процесът на глобализация (най-вече икономическа глобализация) с формиране на глобален капиталистически пазар, който трудно може да се регулира политически. Това е *етап на неолиберален завой* (Милачич, 2014) – в икономика, политика и култура, характеризира се с диктат на пазарното начало във всички сфери на човешкия живот, който води до упадък на мажоритарната електорална политическа демокрация под ударите на неолибералния капитализъм. Стартира процес на разочарование в демокрацията (в партии, институции и политици), трудности при легитимиране на законодателни и управленски политики – най-вече неолиберални икономически политики на орязване на социалните разходи (austerity politics), които провеждат и леви, и десни правителства. Във възход е неолибералният капитализъм, при който печеливши са икономически и политически влиятелни малцинства, а в криза и упадък е либералната представителна демокрация, която вече дори не е либерална, а неолиберална. Губещо е мнозинството – най-вече т.нар. средна класа, която започва да се декласира и част от нея изпада в т.нар. социално дъно (under-class). Това провокира и социалните протести и движения на „Възмутените“,

„Анонимните“, „Окупиращите“ Wall Street и други места и градове по света, обединени под лозунга за съпротива на 99 % срещу 1 %.

Ще обобщим казаното по-горе. Ако *до 70-те г. на XX век капитализмът и демокрацията съжителстват мирно, намират се в синхрон* чрез механизмите на социалната държава и социалното пазарно стопанство, то *след 80-те г. на миналия век, с разгръщането на процесите на глобализация, ставаме свидетели на безконтролен глобален капитализъм* според императивите на Вашингтонския консенсус (Stateless Global Governance). Създава се впечатлението, че *днешният капитализъм сякаш не се нуждае от демокрация*. След световната криза от 2008 г. дори Франсис Фукуяма ревизира своята теза за „края на историята“ и заговори за „бъдеще на историята“ с отворен финал, защото съвременният глобализиран неолиберален капитализъм разрушава базата на средната класа, на която почива либералната демокрация (Фукуяма, 2012).

Днес либералната представителна демокрация е в криза (защото е неолиберална) и мнозинството се чувства непредставено във властта и управлението. Но в същото време, демокрацията е за предпочитане пред автократията, диктатурата. Така че в момента навсякъде по света се търсят и експериментират нови форми на демокрация (примерно дигитални, контекстаторни и пр.). Недоволни от представителната демокрация „отгоре“, гражданите се мобилизират за реализиране на демокрация „отдолу“, упражнявайки различни форми на натиск върху политическите институции да действат в интерес на мнозинството.

За да разберем какво се случва, макар и само аналитично, следва да разграничим капитализъм от демокрация днес, в началото на XXI век. Защото „демократичен капитализъм“ в днешния неолиберален глобален контекст е фраза, която все повече се изпразва от съдържание. Оттук не можем да говорим за демократична политическа система като за

някаква гаденост. За да си обясним съвременните процеси и явления, се налага да въведем нови понятия, да предефинираме стари. Може би по-прецизно е понятието „политико-икономическа система“, към което не бива механично да поставяме пожелателното определение „демократична“. Защото демокрацията днес линеен, в нея се очертават сериозни дефекти по отношение на представителството на интересите на мнозинството. Огромни са разочарованията от нея. Повсеместно се говори за фасадна, илюзорна, псевдо-демокрация. Но това не означава, че се отказваме от демокрацията! Просто се налага да я предефинираме и да я защитим чрез гражданска активност. Примерно, като говорим не за демокрация изобщо, (защото съвършена демокрация не съществува), а за *непрекъснат процес на демократизация – политическа, икономическа и социокултурна* (Цакова, 2013).

И понеже всички искаме да живеем в условия на многопартийна представителна демокрация, функционираща пазарна икономика и гражданско общество, следва да анализираме отношенията между двата компонента на политико-икономическата система, като преди това изясним *какъв е капитализмът и каква е съответно демокрацията*. Кои от двата компонента има надмощие над другия, в какво се изразява това надмощие или доминация, в синхрон или в напрежение се намират помежду си капиталистическата пазарна икономика и представителната политическа демокрация, баланс или дисбаланс има между тях и как се отразява всичко това върху живота и благосъстоянието на гражданите. Подобен анализ е винаги конкретно исторически обусловен.

Капиталистическата пазарна икономика днес няма алтернатива. Но има проблеми и въпроси, свързани с нея, на които гражданите изискват и търсят спешен отговор. Какви са правилата, по които функционира днес пазарът? Доколко свободен е той, как се осигурява конкуренцията между различни икономически играчи – има ли монополи, привилегирани по-

зиции на могъщи корпорации на националния, европейски и глобален капиталистически пазар? Доколко се дава шанс на повече фирми от средите на средния и дребен бизнес? Коя власт има надмощие в днешните условия – властта на закона или властта на парите? Кои и как да упражни контрол върху днешния неолиберален глобален капитализъм, при който световното богатство се концентрира в ръцете на малцина, а социалното неравенство в света се задълбочава до опасни размери. Показателно в това отношение е изследването на Тома Пикети „Капитализмът на XXI век“, превърнало се в световен бестселър.

Ето и други особено тревожни въпроси, засягащи *приключилия „брак между капитализма и демокрацията“*. Къде, в крайна сметка, се вземат големите решения днес в нашия свят? Дали това става в парламентите и правителствата или на корпоративни събрания, които са изцяло извън гражданския контрол? Защо движението „Окупирай Уолстрийт“ тръгна да окупира Уолстрийт, а не протестира пред Белия дом? Може би защото властта е другаде (не в представителните институции) и хората започват да усещат това? Няколко десетилетия капитализмът и представителната демокрация съжителстват хармонично в отделни страни на западния свят. Но в момента тази връзка е скъсана и паралелно с новия глобален капитализъм няма една глобална демократична структура, което поражда криза. А що се отнася до нашата страна – мнозина изследователи смятат, че в годините на прехода в България този брак между капитализма и демокрацията изобщо не се е случил. Нещо повече - той не се е случвал и преди в националната ни история. Всъщност, капитализмът и пазарната икономика могат да съществуват изключително добре и в авторитарна среда. Няма никаква желязна логика, която поражда демокрацията от пазарната икономика (Тодоров, 2013). Така преминаваме към българския преход към капитализъм и демокрация след 1989 г.

3. Зависимости между политическа и икономическа власт (между капитализъм и демокрация) в годините на българския преход

Особеностите на многопартийната демокрация и на капиталистическата пазарна икономика в нашата страна отразяват зависимостите между политическа и икономическа власт в България през изминалите 25 години. През първите десетина години след 1989 г. в публично обръщение циркулираше идеологемата за „преход към демокрация и пазарна икономика“. Днес може би е по-прецизно да говорим за *преход към либерална демокрация и капиталистическа пазарна икономика*. За да посочим най-общо резултатите (позитивни и негативни) от този преход, трябва да разкрием (по-скоро да обобщим без претенции за валидност и изчерпателност) *особеностите на българския капитализъм и българската демокрация*. Ще маркирам само по-важните от тях като ще разсъждавам доста абстрактно, предоставяйки отправни точки за дебат и критична рефлексия по темата за зависимостите между икономика и политика, между икономическа и политическа власт в България в годините на прехода.

Първо, през първото десетилетие на прехода (1990-те г.) политическото начало бе водещо, а икономическото го следваше. Гражданите, изпаднали в демократична еуфория и опиянение от придобитата индивидуална свобода, смятаха че създаването на множество партии, конкуриращи се в рамките на свободни избори (при предишния режим на „държавен социализъм“ имаше еднопартиен монопол на комунистическата партия-държава) и възможността за споделяне на различни идеологии (преди идеологията беше само една – „марксизъм-ленинизъм“), ще доведе до демократично управление, което ще ни доближи в икономическо отношение (като стандарт на живот) до демократичния капиталистически Запад. Ключовата гума бе

демократия (либерална демокрация), а преходът от планова към пазарна икономика не беше във фокуса на общественото внимание. За капитализъм и капиталисти изобщо не ставаше дума - говореше се за свободен от държавна опека бизнес и бизнесмени.

Второ, постепенно, обаче, *в края на XX в. и първите години на новия век* – в обществото и най-вече в медиите започнаха да се оформят съмнения, че икономиката ни не е съвсем пазарна, че не функционира както трябва, че се оформя „сив, сенчест сектор“, спекула, рекет на „борчески групировки“, избухнаха различни кризи – зърнена и банкова криза (1996-97) и др. Да не говорим за българския феномен „кредитни милионери“ – взели и не върнали кредита! А след разгръщането на приватизацията (масова и касова) на огромната по своите мащаби държавна собственост, която премина в ръцете на малцина, съвсем логично *икономическите проблеми на прехода придобиха основно значение* за българските граждани. Още повече, че от т.нар. пазарни и демократични реформи спечелиха 5-7 % от населението, а огромното мнозинство от българските граждани се считат за губещи. Започва да се говори за „бандитски капитализъм“, свързан с „първоначално натрупване на капитали“ по нечестен и незаконен начин, за „назначени капиталисти“ и пр. Трите основни черти на „втория български капитализъм“ след 1989 г., според проф. В. Проданов, са: компрадорски, клептократски и периферен“ (Проданов, 2014).

Трето. *След членството на България в Европейския съюз през 2007 г.* много изследователи считат, че *преходът* към либерална демокрация и капиталистическа пазарна икономика *е приключил*. Въпросът е все още дискуссионен. По повод 25-годишнината от икономическите и политически промени, която се отбеляза съвсем наскоро, станаме свидетели на ожесточени спорове около това – доколко „свободна и демократична е България“, доколко успешен или неуспешен е преходът, доколко резултатите му са в интерес на мнозинството?

Преди да изразя своето мнение относно резултатите от 25 години преход, ще открия някои изводи по тази тема от едно актуално представително изследване на млади хора от 14 до 27 годишна възраст, проведено през 2014 г. на тема: „Младите хора в Европейска България“ (Митев, Ковачева, 2014, с. 205-208). Само за сведение, по данни на официалната статистика, младите хора във възрастовата група 15-29 години съставляват малко над 17% от населението на страната през 2013 г. Позитивното отношение на младите български граждани към Европа продължава да бъде генерационна черта, но след седем години от членството на България в ЕС това отношение придобива „следпреходни нюанси“. Европа не е „светлина в тъното на тунела“, а реалност, даденост. Изследването не открива достатъчна почва за евроскептицизъм у младите българи, но няма и идеализация. Отношението към Европейския съюз е и позитивно, и критично. Младите възприемат „демокрацията“ и „пазарната икономика“ като приоритетни европейски ценности. Новият нюанс е в *разграничението*, което правят *между* „пазарна икономика“ и „пазарно общество“. Демокрацията не се приема само като норма, а и като статукво, което в своя български вариант предизвиква недвусмислено изразено разочарование. За водеща ценност се признава не демокрацията, а свободата. За авторите на изследването младите хора са направили „стъпка напред в изграждането на демократична политическа култура“, която се изразява в акцент върху прякото гражданско участие в политически протести и други социални инициативи, макар и все още да не включва осъзнаване на предимствата на членството в граждански обединения. За уважаваните автори изглежда странно, че в съвременна България все още има не малко хора (в това число млади хора), които смятат, че преходът не е свършил. Не е трудно да се види причината: преходът се възприема

като преминаване към нещо по-добро, което те самите още не са почувствали. Въпреки това проф. П.-Е. Митев и С. Ковачева заключават, че изследването е социологически портрет на първото следпреходно българско поколение.

Според мен, **дебатът за прехода** (икономическия и политическия преход) се свежда до различни отговори на различни хора и групи на въпроса: Кои принцип е по-важен за нас: **свободата или равенството**? Ако са важни и двата – как да обосновем това изявление? Разбира се, свободата и равенството са фундаментални демократични ценности. Но това не значи, че не може да се размишлява по тях и да се отдава приоритет на единия принцип пред другия. Още повече, че всеки може да избере различна логика – примерно демократична или пазарна. При всички случаи, обаче, е важно да изясним за каква свобода и за какво равенство става дума.

Има различни видове свобода: а) политическа (да гласуваш, да се сдружаваш, да критикуваш и пр.), б) икономическа (свобода на стопанска инициатива, на предприемачество, свобода да стартираш свой собствен бизнес – тук или зад граница и пр.); в) позитивна свобода (“свобода да ...” - да правиш различни избори); г) негативна свобода (“свобода от ...” едни или други ограничения - държава или пазарът могат да ограничават свободата); д) свобода на словото и свобода на медиите и пр. Разбира се, всички видове свобода са в рамките на закона.

Другият принцип, *равенството*, също има *свои разновидности*. Политическото равенство се изразява в равното право на глас (Един човек – един глас!) и равенство пред закона (в една правова държава това е висш принцип). Икономическо равенство в условията на капитализъм не съществува – той ражда ежедневно неравенства! Социално равенство предполага право на жизнен минимум (на достоен живот), равен достъп до образование и здравеопазване и пр. –

една държава би следвало да гарантира подобни социални права на своите граждани, които се намират по една или друга причина извън пазарните отношения.

В едно демократично общество основополагащи са и двете ценности: и свободата, и равенството. Но днес, не само в България, а и по света, *основният акцент пада върху икономическата свобода* – а икономически свободни са ограничен брой хора, (разполагащи със собственост и солидни доходи) – всички могат да бъдат предприемачи, но не са! Дребният и среден бизнес срещат огромни трудности. Защото сегашната неолиберална версия на капитализма дава преимущество на едрия бизнес, на ограничен кръг особено богати частни лица. На глобалния капиталистически пазар основните играчи са транснационалните корпорации, транснационални банки и други световни капиталови формации – с други думи – големите пари, едрият бизнес, влиятелни делови и финансови среди. Тези мощни икономически играчи диктуват политическия дневен ред на отделни държави и дори цели региони. Неслучайно напоследък в публичното пространство (не само у нас) все повече се говори за олигарси и олигархия. От либералните права, формулирани от Джон Лок, правото на частна собственост е издигнато в абсолют (неглижирани са правото на живот и на свобода), поради което някои неомарксисти определят днешната демокрация не като либерална, а като капиталистическа демокрация.

Принципът на равенството е свързан с мнозинството, с демоса. С управление в посока на общото благо, на обществен интерес. Неслучайно говорим за криза на представителната демокрация и недоверие към политици, партии и институции. Това означава, че гражданите усещат, че управлението на държавата не обслужва адекватно обществен интерес, че често се вземат решения в полза на богати и политически влиятелни малцинства. Но управление в полза на малцинството означава олигархия, а не демокрация!

След 25 години на икономически и политически промени идва време за равностойка на резултатите от така наречения български преход. Мнозина от нас, българските граждани, започват да си задават *въпроси* от типа: В какво общество живеем и доколко то е демократично? Каква е разликата между демокрация, плутокрация и олигархия? Кои са олигарсите и дали са натрупали своето богатство с помощта на държавата и за сметка на мнозинството? Каква демокрация е нужна на България и на българските граждани? Как да ограничим опасната тенденция за олигархизация на българската политика? Как да направим така, че националното богатство да се разпределя по-справедливо сред различните групи от населението, а не да се концентрира в ръцете на малцина? Отговорите на тези тревожни въпроси предстоят, но по-важното в случая е, че тези въпроси се задават настоятелно от все повече учени, журналисти и просветени граждани. Всички те са убедени, че въпреки демократичните разочарования, демокрацията е за предпочитане пред диктатурата и авторитаризма.

Бих систематизирала и обобщила повдигнатите по-горе въпроси в един по-общ въпрос, който се състои от три части, а именно:

- Доколко съвременна България е демократична, правова и социална държава, както пише в Конституцията на Р. България?
- Доколко функционираща е нашата пазарна икономика - с ясни правила на свободна конкуренция и равнопоставен достъп?
- Доколко работещо е българското гражданско общество – като граждански организации, свободни медии и активни граждани?

Самата формулировка на тези три въпроса предполага не особено оптимистични отговори, които пряко кореспондират с темата на настоящото изложение – за зависимостите между политическа и

Социално развитие

икономическа власт в съвременна България. Трябва да признаем, че думата „зависимости“ по отношение на българския случай звучи доста меко и неутрално. Тук е мястото да подчертаем, че става дума не просто за взаимни зависимости и взаимни влияния, а за остри напрежения между „властта на парите“ и „властта на институциите“, които би трябвало да защитават обществен интерес, но всъщност са превзети, пленени от мозъци корпоративни интереси. Едрият капитал (предимно финансов) в лицето на „големите пари“ – на наши и чужди особено влиятелни частни лица, групи и корпорации – прави опити за „превземане на държавата“ (State Capture). Прег подобна заплаха са изправени и „западните полиархии“ в развитите и считани за демократични европейски държави и САЩ. Това обаче не бива да ни успокоява ни най-малко, защото българските демократични традиции са твърде крехки и капацитетът за граждански действия в защита на демокрацията е твърде ограничен. Днес в България се оформя една опасна тенденция на *олигархизация на българската политика*, която е естествено следствие от задълбочаващата се криза на съвременната либерална, плуралистична, национално-представителна демокрация под ударите на неолибералния глобален капитализъм.

За по-доброто разбиране и обяснение на това, което се случва в българската политика – предлагам няколко концептуални ориентири (понятия), с помощта на които можем да размишляваме върху пораженията, които нанася неолибералният капитализъм и по-конкретно властта на парите (power of money) върху постепенно изпразващата се от демократично съдържание наша политика (политики). Оформените в таблицата по-долу двойки понятия могат да ни помогнат и ориентират в комплексния отговор на въпроса – как корпоративната власт, властта на парите подкопава демокрацията – властта на държавата и нейните институции.

Аспекти на кризата на либералната демокрация:

Политическо представителство	Политически комуникации
Парламентарно управление	Управление на общественото мнение
Електорална демокрация	Пазарна демокрация
Леви и десни политически алтернативи	Заличена разлика между ляво и дясно
Партии с ясна социална база	Политически търговски дружества
Авторитетни партийни лидери	Политически предприемачи

Заг тези двойки понятия стоят реални процеси – процеси на преминаване на едното в другото. Например, от политическо представителство чрез партии с ясна социална база се преминава към политически комуникации на политическия пазар (пропаганда, агитация, политическа реклама, имиджмейкинг и пр.), заличаващи разликата между ляво и дясно. Така политиката се превръща в шоу, спектакъл и губи демократичната си характеристика на публична сфера за обслужване на обществен интерес. Вместо парламентарно управление – управление на общественото мнение и на неговото формиране, деформиране и манипулиране. От електорална демокрация се придвижваме към пазарна демокрация с всички нейни отклонения на корпоративен, купен вот. Партийните лидери се превръщат в политически предприемачи - не само лидерите, но и повечето партийни функционери използват партийните структури като ООД-та за извличане на лични печалби, от което доверието в партии и лидери се срива главоломно. Всичко това води до нарушаване на здравословния баланс между свобода и равенство, до доминиране на ли-

бералното (неолиберално) начало над демократичното – ограничени частни интереси се възползват от управлението, вместо управлението да обслужва обществения интерес, интересите на мнозинството в държавата като демократична политическа общност.

Тревогата на гражданите от всички тези процеси е напълно основателна и тя намира израз в масови граждански инициативи, движения, протести не само в България, а и в Европа и по света. Повишена гражданска активност с демократична насоченост наблюдаваме не само във физическото, а и в кибер-пространството, в различните социални мрежи. Гражданската съпротива срещу монополи, олигарси и др. може да бъде ефективна само с масовото участие на политически компетентни и активни граждани. За да не се изроди демокрацията в плутокрация и олигархия...

Друга опасност пред нашето общество, което всички искаме да е демократично, е т.нар. популистка зараза. Всеки опит за радикална промяна на несправедливата политико-икономическа система (да си спомним лозунгите от гражданските протести през 2013 г за „смяна на системата“) може да сеzakлейми като израз на **популизъм**. Загубата на доверие в „старите“ политически партии, заличената разлика между лявото и дясното в техните програми поради постигнатия между тях неолиберален консенсус води до огромно по мащабите си недоверие не само към тези партии, но и към държавните институции и политиците, които ги олицетворяват. Етикетът, който се лепи на появилите се националистически и други радикални формации, че са популистки и „антисистемни“, размахването на популизма като плашило, се обуславя от напълно съзнателни политически мотиви. Те са породени от страха, че в България могат да се появят обществени и политически сили, които ще посочат необходимостта от коренна промяна на ста-

туквото и ще поведат обществото към такава промяна (Маринов, 2015).

Изключително труден е отговорът на въпроса: *как да познаем дали една политическа програма е популистка или просто отдава приоритет на обществения интерес?* Не бива да забравяме, че на последните европейски избори 25% от местата в Европейския парламент са заети от представители на антисистемни, наричани популистки партии. В страните от Северна Европа тези партии се свързват с крайната десница, а в Южна Европа – с радикалната левица. Може би в системата (статуквото) има сериозни дефекти, след като така радикално се атакува и от дясно, и от ляво?! Популисткият апел за защита на „добрия народ“ от „лошия елит“ има свои сериозни основания. Трябва да се правят сложни и нюансирани разграничения. „Едно е да твърдиш, че партиите въобще са ненужни и вредни, друго – че такива са конкретни партии, които тук и сега поддържат системата и паразитират върху нея за сметка на обществото. Или това, че определяме днешната българска демокрация като пропукваща се фасада, зад която протича един огромен грабеж, съвсем не означава, че сме против демокрацията изобщо. Без елити не може да функционира нито едно съвременно общество, но от това съвсем не произтича, че трябва да търпим днешните псевдоелити“ (Маринов, 2015).

Става ясно, че заплахите пред демокрацията са огромни, а борбите за нейното съхраняване изключително трудни. За да засиля драматизма на днешната ситуация, предлагам за размисление една друга таблица, съдържанието на която е извлечено от американски сайт (truth-out.org, 2011), в която се прави *паралел между демокрация и плутокрация*, върху който можем да размисляваме в търсене на отговори по въпроси от типа: Къде сме ние? И каква е демократичната перспектива пред България?

Социално развитие

ДЕМОКРАЦИЯ	ПЛУТОКРАЦИЯ
Общо благо (публични блага)	Облаги за малцина
Един човек – един глас!	Един долар – един глас!
Честни избори	Манипулирани избори
Информация	Пропаганда
Програми срещу безработицата	Програми за спасяване на банки
Публични инвестиции	Частни инвестиции
Обществен транспорт	Частни самолети и яхти
Отговорност и отчетност	Безнаказаност
В рамките на закона (rule of law)	Над закона (above the law)
Прозрачност (transparency)	Загкулисие (secrecy)
Растеж чрез устойчиво развитие	Растеж чрез замърсяване на природата
Здравеопазване за всички	Здравни грижи срещу заплащане
Облагани с данъци фирми	Свободни от данъци офшорни зони
Grassroots (автентични масови акции)	Astroturf (фалшиви масови акции)
Граждани, участници	Консуматори, наблюдатели
Хуманност	Ефикасност

Двете колони от таблицата отразяват взаимните зависимости и напрежения между политическа и икономическа власт, между политическа демокрация и неолиберален капитализъм. Съдържанието на първата колона отразява различни характеристики на една работеща демокрация – политическа, икономическа и социокултурна. Докато съдържанието на втората колона разкрива до какво водят дефектите и дисфункциите на една фасадна демокрация, израждаща се в плутокрация и олигархия. Именно чрез по-задълбочено осмисляне на съдържанието на предло-

жената таблица става ясно *доминирането на икономическата власт над политическата* и обезсмислянето на различни демократични публични политики – икономически, финансови, социални, екологични и пр. Давам си сметка, че двойките-фрази по хоризонтала от двете колони на таблицата звучат доста обезпокоително и стряскащо, а предпоставеното приживяване от демократични към плутократични феномени е доста хиперболизирано. Смятам обаче, че внушенията на таблицата, а и изложението на статията като цяло, са израз на един здравословен песимизъм и скептицизъм, който алармира в интерес на мнозинството от гражданите. В същото време съм убедена, че тенденцията на движение от демокрация към олигархия може да бъде преодоляна и да настъпи обрат – въпросът е не дали, а кога ще се случи това. Важното е по тези проблеми да се води непрекъсната рационална и критична дискусия в различни публични пространства – в новите и стари медии, в академични аудитории, на научни и други форуми.

След световната финансова и икономическа криза от 2008 г., когато с помощта на държавите (с парите на данъкоплатците) се спасиха от фалит големи компании и банки, много авторитетни учени от различни обществени науки развиват свои концепции за изход от неолибералния капан. Става дума за автори като: Тома Пикети, Джоузеф Стиглиц, Амартя Сен, Антъни Аткинсън, Зигмунд Бауман, Пол Кругман, Ангъс Дийтън и други. Те очертават различни визии за установяване на *нови форми на зависимост между икономика и политика, между пазари и държави в условията на глобализация*.

Така например, известният журналист и анализатор по въпросите на икономиката, политиката и международните отношения в авторитетните „Financial Times” и „The Economist” Анатоли Калецки обосновава ясна и разгърната версия за следкризисен капитализъм, наречена „Капитализъм 4.0” (Калецки, 2013, с. 8-27). Според него, западният свят (Европа и Америка) е изправен пред събоно-

сен избор: или да изпълни с ново съдържание „западния демократичен капитализъм“ или да даде предимство на авторитарния капитализъм в Китай. След очевидния провал на 30-годишния експеримент на свободни пазари и минималистични правителства (market and government failures) идва реч на „модернизирана версия на държавно водения капитализъм“, на появата на нова капиталистическа система. Тази нова версия на демократичен капитализъм би могла да спечели съревноваването с авторитарния капитализъм в Китай, ако се намери начин (начини) за преплитане и синхронизиране на двете логика: логиката на пазара и логиката на демокрацията. Оптимизмът на Калецки е завладяващ, но той не може да прикрие необходимостта от огромни и сериозни усилия за постигане на синхрон между обществен интерес и частните интереси. Позитивната промяна няма да е никак лесна, но си струва да опитаме.

За България това означава реабилитиране на политиката и изпълването ѝ с демократично съдържание. Политическата власт, въплътена в държавните институции (парламент, правителство, съдебна система и др.) следва да се еманципира от икономическата, от властта на парите. Така държавата ни, освободена от корпоративния плен, ще започне да работи в интерес на своите граждани. Това може да стане с по-строги регулации на могъщите финансови и бизнес групи и публични политики в интерес на мнозинството.

Цитирани източници:

Калецки, А., 2013. Капитализъм 4.0 (Разждането на новата икономика след кризата), София, изд. „Класика и стил“ ООД.

(Kaletski, A., 2013. Kapitalizam4.0 (Razhdaneto na novata ikonomika sled krizata), Sofia, izd. "Klasika i stil" OOD)

Маринов, А., 2015. Плашилото на популизма, в. „Банкер“, 27.02. 2015 г.

<http://www.banker.bg/obshtestvo-i-politika/read/plashiloto-na-populizma>

(Marinov, A., 2015. Plashiloto na populizma, v. „Banкер“, 27.02.2015 г.

<http://www.banker.bg/obshtestvo-i-politika/read/plashiloto-na-populizma>

Милачич, С., 2014. Демокрацията под сянката на неолиберализма. В: Качеството на демокрацията в България, София, изд. „Изток-Запад“, с. 85-112.

(Milachich, S., 2014. Demokratsiata pod syankata na neoliberalizma. V: Kachestvoto na demokratsiyata v Bulgaria, Sofia, izd. "Izток-Zapad", s. 85-112)

Митев, П.-Е., С. Ковачева, 2014. Младите хора в Европейска България (социологически портрет 2014), София, изд. Фондация „Фр. Еберт“, България.

(Mitev P.-E., S. Kovacheva, 2014. Mladite hora v Evropeyska Bulgaria (sotsiologicheski portret 2014), Sofia, izd. Fondatsia „Fr. Ebert“, Bulgaria.)

Проданов, В., 2012. Теория на българския преход, София, изд. „З. Стоянов“.

(Prodanov, V., 2012. Teoria na balgarskia prehod, Sofia, izd. „Z. Stoyanov“)

Проданов, В., 2014. Българските капитализми, Научни трудове на УНСС, т. 3, 2014, София, Издателски комплекс – УНСС, с. 7-61.

(Prodanov, V., 2014. Balgarskite kapitalizmi, Nauchni trudove na UNSS, t. 3, 2014, Sofia, Izdatelski kompleks – UNSS, s. 7-61)

Тодоров, А., 2013. Капитализъм и демокрация, Портал за наука, изкуство и общество Вж: <http://kultura.bg/web/antonii-todorov/>, 30.03. 2013.

(Todorov, A., 2013. Kapitalizam i demokratsia, Portal za nauka, izkustvo i obshtestvo Vzh: <http://kultura.bg/web/antoniy-todorov/>, 30.03. 2013)

Фукуяма, Фр., 2012. Бъдещето на историята (преводна статия от Foreign Affairs, бр. 1, 2012)

<http://novinite.bg/articles/7309/Fransis-Fukuyama-Badeshteto-na-istoriata>

(Fukuyama, Fr., 2012. Badeshteto na istoriata (prevodna statia ot Foreign Affairs, br. 1, 2012)

<http://novinite.bg/articles/7309/Fransis-Fukuyama-Badeshteto-na-istoriata>)

Хайлбронър, Р., 1997. Капитализмът на XXI век, София, изд. "Критика и хуманизъм".

(Haylbronar, R., 1997. Kapitalizmat na XXI vek, Sofia, izd. "Kritika i humanizam")

Цакова, И., 2012. Лобизъм и капитализъм, Научни трудове на УНСС, т. 2, 2012, София, Издателски комплекс – УНСС, с. 180-235.; <http://research.unwe.bg/bg/journalissues/list/65>

(Tsakova, I., 2012. Lobizam i kapitalizam, Nauchni trudove na UNSS, t. 2, 2012, Sofiya, Izdatelski kompleks – UNSS, s. 180-235.; <http://research.unwe.bg/bg/journalissues/list/65>)

Цакова, И., 2013. Гражданското общество и въпросът за демокрацията (политическа, икономическа и социокултурна демократизация), Годишник на УНСС, 2013, София, Издателски комплекс – УНСС, с. 199-255.

<http://yearbook.unwe.bg/bg/journalissues/article/6312>

(Tsakova, I., 2013. Grazhdanskoto obshtestvo i vaprosat za demokratiyata (politicheska, ikonomicheska i sotsiokulturna demokratizatsiya), Godishnik na UNSS, 2013, Sofiya, Izdatelski kompleks – UNSS, s. 199-255.

<http://yearbook.unwe.bg/bg/journalissues/article/6312>

Democracy or Plutocracy? A Chart. 26 November 2011, By Dave Johnson; Available at:

<http://truth-out.org/opinion/item/5179>)

Heywood, A., 2007. Politics, Third edition, Palgrave MacMillan,.

The United States of Corporate America: From Democracy to Plutocracy; By Prof. Rodrigue Tremblay, *Global Research*, January 22, 2010. Available at:

<http://www.globalresearch.ca/the-united-states-of-corporate-america-from-democracy-to-plutocracy/17142>